

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6, 6200 Åbenrå

Eugeniusz Rajnik
Katedra Skandynawistyki
A-Mickiewicz-Universitet
61-874 Poznań
Ul. Marchlewskiego 124/126
Polen

K. Ringgaard
Nordisk Institut
Århus Universitet

Hans Jørgen Schiødt
Danmarks Lærerhøjskole
Emdrupvej 101
2400 København NV

Knud Sørensen
Engelsk Institut
Århus Universitet

Karen Thuesen
Uppsala Universitet
Institutionen för nordiska språk
Box 513, 75120 Uppsala, Sverige

Tautonyme präfixale
Personenbezeichnungen
im Dänischen und
Polnischen

Hvornår skete forenk-
lingen af det morfolo-
giske system?

Billeddialog - en
dansk disciplin?

Om 'indirekte' angli-
cismer

Semantisk tvang (*constraints*) - En kategori i dialektisk sprogteori og en analyse af en nudansk text

Af Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør

0: Indledning

Møderne og forskningen i og omkring "Udforskningen af Dansk Sprog" er vigtige og væsentlige ikke mindst set i lyset af vores forhold til EF - og det åbne marked i 1992. Udtrykket "dansk sprog" får naturligvis dele af sin mening fra sine relationer til her og nu. Eller mao "dansk sprog" er et *deictisk ord*.

I vores første bidrag til "Udforskningen af Dansk Sprog" behandlede vi aspekter af deixisfænomenet ud fra vores dialektiske sprogteori ("Målenes Mål - nogle teoretiske overvejelser over udforskningen af danske sprog", Århus 1987). Vi fortsætter i dette essay med nogle overvejelser omkring "semantisk tvang/constraints", idet vi mener, at enhver semantisk overvejelse må knyttes sammen med deixis. At vi ser sådan på sagen hænger sammen med den måde vi bestemmer kategorien "semantik". Kort sagt definerer vi *semantik* som en helhed af *social sense*/social betydning og *individual meaning*/individuel mening. Begge disse prædikater (social betydning og individuel mening) er deictiske udtryk i og med, at såvel *social betydning* som *individuel mening* henviser til specifikke træk ved en context. Den sociale orden som den sociale betydning henviser til, og det individ som den individuelle mening henviser til, er primært historiske størrelser. Det betyder videre, at de herredømmeforhold og magtrelationer, der karakteriserer den sociale orden, sætter nogle kritiske grænser for både de sociale betydninger og de individuelle meninger, som et givet udtryk kan forbindes med.

Før 1968 brugtes udtrykket "kapitalistisk samfund", men der var snævre grænser for i hvilke sammenhænge det kunne bruges, og det var ikke først og fremmest dette prædikat der brugtes til at karakterisere Danmark eller det danske samfund. Derfor var det også semantisk fint at indføre udtrykket "velfærdssamfundet" i stedet for ordet "velfærds kapitalismen". I det første udtryk skjules

klassemodsætninger, hvilket gør at dette ord kan bruges semantisk på en helt anden måde end udtrykket "velfærdskapitalismen".

Dansk sprog er del af en virkelighed der defineres ved visse modsætningsforhold, hvilket naturligvis udtrykkes direkte eller indirekte i sprogbrugen. Disse modsætningsforhold medbestemmer, hvilke kritiske grænser der er socialt og individuelt for, hvad tekster kan bruges til. Dette forhold forsøger vi at identificere med udtrykket "semantisk tvang".

Vi definerer **semantisk tvang** som de kritiske grænser der socialt og individuelt eksisterer for et udtryks eller en texts semantiske kraft. I en sådan semantisk teori får deixis selvfølgelig en konstituerende position.

1: To modeller af sprogteori

Vi præsenterer nedenfor to modeller af sprogteori. Den første er vores egen, som vi karakteriserer som **dialektisk**. Den anden har *G. Leech* som ophavsmand, og kan iøvrigt karakteriseres som en **traditionel** model af sprogteori.

Vores dialektiske model adskiller sig fra den traditionelle ved at symbolisere relationerne mellem disciplinerne ved en dialektisk pil ($\rightleftarrows$), og ved at explicitere at sprogteori (samt sprogteoretikere og sprogteoretisk praksis) er en integreret del af kulturformationerne.

Den dialektiske pil orienterer et historisk dominansforhold mellem to entiteter. Her har vi orienteret pilene med semantik som dominerende, fordi vi her netop arbejder med semantik og derfor er koncentreret om at definere semantikkens dominans, nærmere bestemt semantisk tvang. Det betyder, at vi så at sige ser på semantikken som aktiv og ikke blot som resultat af fx pragmatikkens eller syntaxens bestemmelser af semantikken. At pilen er dialektisk, betyder at semantikken også bestemmes af fx pragmatikken og syntaxen.

Expliciteringen af kulturformationen betyder bl.a., at kategoriale bestemmelser og textanalyser skal defineres i relation også til kulturformationen.

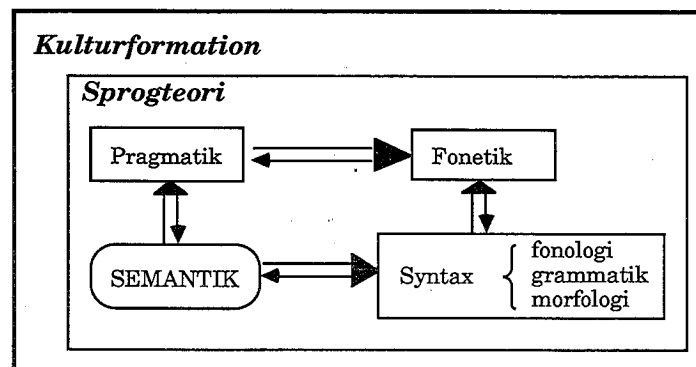

Fig. 1: Døør & Bang (1986)

Når Leech ikke anvender dialektiske pile eller indskrives kulturformationen i sin model, betyder det ikke nødvendigvis, at han, eller traditionens bedste teoretikere iøvrigt, dermed benægter disse forhold, men nok, vil vi hævde, ikke prioriterer dem som værd at nævne og ikke definerer dem som konstituerende for sprogteori og sprogteoretiske aktiviteter.

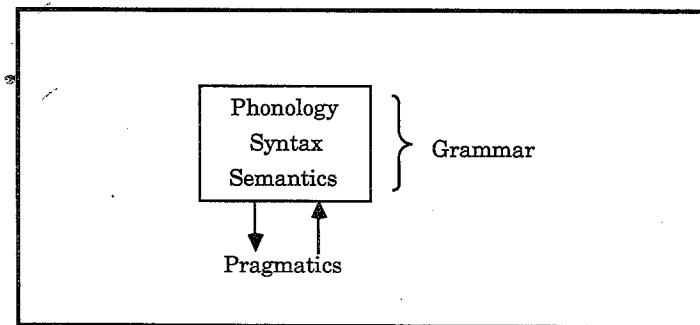

Fig. 2: Leech (1983)

Før at illustrere forskelle mellem de to modeller og deres traditioner opstiller vi nedenfor to sæt teser, som udgør grundantagelser for de respektive traditioner:

Teser om Semantik (Hurford & Heasley):

- T1: SEMANTICS is the study of MEANING in LANGUAGE
- T2: SPEAKER MEANING is what a speaker means (i.e. intends to convey) when he uses a piece of language
SENTENCE MEANING (or WORD MEANING) is what a sentence (or word) means, i.e. what it counts as the equivalent of in the language concerned.
- T3: The meanings of words and sentences in a language can safely be taken as known to competent speakers of the language. Native speakers of languages are the primary source of information about meaning.
- T4: Doing semantics is largely a matter of conceptual analysis, exploring the nature of meaning in a careful and thoughtful way, using a wide range of examples, many of which we can draw from our own knowledge.

Teser om Semantik (Bang & Døør):

- T1: Enhver sprogteori (sprogbeskrivelse, -forklaring, og -kritik) er indgrib i praxis og i en politisk konjunktur
- T2: Enhver sprogteori er primært optaget af at beskrive, forklare og kritisere dialoger og tekster
- T3: i inhomogene samfund og contexter
- T4: og med asymmetriske relationer mellem kommunikatorerne
- T5: som altid impliceres i paralingvistiske *ques* og kontradiktioner i os selv og i omgivelserne
- T6: Semantik er studiet af social betydning og individuel mening
- T7: Semantiske analyser implicerer deixisanalyser
- T8: Metodologiske regler for deixisanalyse:
 - 8.1: bestem først deixisformerne
 - 8.2: undersøg deres positioner i den syntaktiske organisation
 - 8.3: bestem øvrige former i forhold til deixisformernes SEMANTISKE og syntaktiske organisation
 - 8.4: undersøg dialogdeltagernes forhold til deixisudtrykkene
 - 8.5: analysér og kritisér textens semantiske implikationer, d.v.s. dens produktions-, kommunikations- og konsumtionsbetingelser.

1.2: Bestemmelse af deixisformerne.

Traditionelt defineres deixis :

"those features of LANGUAGE which refer directly to the personal, temporal or locational characteristics of the SITUATION within which an UTTERANCE takes place, whose MEANING is thus relative to that situation; e.g. *now/then, here/there, I/you, this/that* are deictics ('deictic' or EXOPHORIC words). Deixis is analogous to the philosophical notion of INDEXICAL EXPRESSION. [...]" (Crystal 1985:86)

"A DEICTIC word is one which takes some element of its meaning from the situation (i.e. the speaker, the addressee, the time and the place) of the utterance in which it is used." (Hurford & Heasley 1983:63)

Det er vores tese, at ethvert ord og ethvert træk ved texten/diskursen har deictiske *ques*. Det betyder, at "full words" og anaforske former ligevel har deictiske funktioner og efter vores mening netop får betydning i og med tilknytningen til textens/diskursens deictiske dialektik. Hermed mener vi ikke, at ordenes deictiske funktion lægger sig som en "*speaker meaning*" til deres "*sentence meaning*", men netop at *sentence meaning* dialektisk bestemmes af deixis. Det kan også udtrykkes på den måde, at deixisbetydningen altid er primær i forhold til de øvrige betydnings-dimensioner.

(Traditionelt skelnes der mellem **deixis** og **anafor**, således at anaforen henviser til en etableret enhed i teksten:

(X 1): *Lektoren skrev en bog. Den handler om, hvordan hun betragter [...].*

Den første sætning instituerer *lektoren* som referent for *hun*, og *en bog* som referent for *den*. Referencen her kaldes traditionelt for anaforisk i modsætning til den deictiske reference i situationen, hvor Carl viser mig en bog og siger:

(X 2): "*Den handler om, hvordan hun betragter [...].*"

Den anaforske funktion i X 1 hviler på den deictiske i X 2.)

Som det fremgår af citaterne er der traditionel enighed om at betragte visse lexico-syntaktiske former som deictiske ord, nemlig de

personlige pronominer og tids- og steds-adverbierne: ex: *jeg, du, den, nu, her*.

Der er her tale om lexico-syntaktiske former for 1., 2. og 3. deixis-person samt de til 1. og evt. 2. person knyttede topokalisering-deixis. Vores pointe er, at der er gode grunde til at vie netop disse deixisfunktioner særlig opmærksomhed, men ikke til at lade sig fange af den lexico-syntaktiske tvang, at funktionerne altid eller som hovedregel får netop disse LS-former. Faktisk bruges disse former og deres respektive varianter semantisk som **retoriske ques** til at bestemme 1. og 2. deixispersons fortolkningsramme. Lad os illustrere disse forhold nærmere gennem en analyse af nogle deixistræk ved teksten "*Lad os få et universitetsoprør*".

2: Lad os få et universitetsoprør

skriver rektor Carl Th. Pedersen i Fyens Stiftstidendes kronik til de fynske læsere den 1. oktober 1988 (bemærk steds- og tids-deixis). Det er den text eller diskurs vi i det følgende behandler, og som i afskrift (!) nedenfor er aftrykt som bilag. Kronikken er et udsnit af den tale som Odense Universitets daværende rektor ved universitetets årsfest dagen før holdt for medlemmer af universitetet (forskere, lærere, TAP'ere, studenter), Direktoratet for de videregående uddannelser (DVU), regeringen, kongehuset, pressen, politiske partier m.fl. En mere omfattende version af talen er aftrykt i NYT 16 fra Odense Universitet, 17. oktober, 1988. Her kan man bl.a. læse et afsnit om den fynske lægeskoles evt. nedlæggelse, hvor Carl Th. Pedersen konkluderer: "Lad os derfor blive et friuniversitet og lad os løse vore problemer selv og lad så København løse sine problemer i København!"

Det var denne geografistiske kamp, der blev fremdraget i det journalistiske referat af talen i Fyens Stiftstidende den 1. oktober.

Men nu til kronikken som er rensat for direkte henvisninger til det geografiske modsætningsforhold mellem metropolen og provinsen. Det ligger i contexten.

I deixisanalysen er der to hovedpersoner, nemlig **D1** (1. person) og **D2** (2. person), som i visse dialoger svarer til de lexico-syntaktiske LS-1. person (*jeg*) og LS-2. person (*du*). Som bl.a. Lyons(1977)

gør opmærksom på, er 1. person den der ordner og organiserer synspunkt og perspektiv i teksten, det deictiske udgangspunkt, mens 2. person er dialogpartneren. Vi vil sige det sådan, at teksten eller diskursen er organiseret af den deictiske 1. person i dialektiske modsætningsforhold til den deictiske 2. person, og at alle øvrige forhold og træk ved teksten - **D3**-nominer og -pronominer, verber, adverbier, morfemer, tegnsætning, understregninger, betoning etc. - er formet af dette D1-D2-modsætningsforhold. D3's semantiske indhold tvinges af D1-D2-relationen, både med hensyn til aspektet **social betydning** (*social sense*) og **individuel mening** (*individual meaning*).

2.1: Jeg: LS-1. person ental

Lad os indledningsvis begynde med at selekttere lexico-syntaktiske personlige pro-nominer i 1. person, som en vej til at identificere D1, og først jeg-formen i ental: (Cifrene henviser til afsnit-nummereringen i afskriften).

- 8: *Jeg vil tillade mig den påstand [...],*
- 11: *Jeg nævnte [...],*
- 13: *Efter min mening gjorde man en fejl [...],*
- 19: *Dette er efter min mening et uholdbart synspunkt.*
- 20: *Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste. Det ville være mest logisk at [...],*
- 25: *Ministeriet - og her tænker jeg ikke blot på Undervisningsministeriet, men i højere grad på Finansministeriet - skal vise at man[!] mener noget med det [...]
Hvis et sådant forsøg skal have nogen værdi og føre til resultater, man [!] kan bygge på, og være attraktivt for universitetet [!], må forsøget være stort anlagt og mindst omfatte de problemkomplekser, jeg her har berørt.*
- 26: *Jeg håber, organisationerne kan indse [...]*
- 27: *Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!*

Det volder næppe kvaler at blive enige om, at de af os understregede LS-1.person ental må tolkes som D1: Her er der tale om sam-

menfald af LS-1 og D1.

Men allerede når vi går til LS-1.person flertal dukker problemerne op:

2.2: Os og vi

Overskriften indeholder *os*, som er LS-1. person flertal, oblik kasus.

Er der her tale om D1 eller også om D2? Og hvordan bestemmes D1 og D2 gennem de retoriske anvendelser af LS-1.person flertal? Hvem og hvad er D1 og D2?

Her er det vigtigt at holde rede på, hvilken text vi forholder os til. Selvom årsfesttalen, kronikken og NYT-gengivelsen havde været ordret - lexico-syntaktisk - identiske, ville der alligevel være kritiske forskelle i identifikationerne af D1 og D2 og dermed i det semantiske indhold af *in casu* LS-1.person - og for den sags skyld alle LS-ques.

D1 og D2 er *ques* der refererer til henholdsvis "afsender/afsendere" og "adressat/adressater", hvor det iøvrigt er et teoretisk og praktisk problem at definere og betegne hver side og relationerne imellem dem. I denne skitse gennemgang holder vi os til enheder og forhold som er benævnt i teksten, mens fx rektors stab og avisens redaktion, (D1-kandidater), og iøvrigt relevante læsere (D2-kandidater), det være sig individer og organisationer, lades ude af denne fremstilling.

I det foregående afsnit gik vi stiltiende ud fra at de forskellige former af 'jeg' refererede til den afbildede og angivne forfatter af kronikken, nemlig rektor Carl Th. Pedersen.

Da det er en sund og naturlig tolkning er den flertydig: Er det primært rektor for Odense Universitet, eller er det en forsker/lærer ved Odense Universitet, eller er det en "privat-person", der tegner teksten? De specifikke historiske omstændigheder udelukker nok de to sidste tolkninger, i den forstand at en anden lektor eller en anden privatperson næppe havde fået kronikør-status den dag i den avis, og endnu mindre plads på talerstolen dagen før på det sted og det tidspunkt. Den blandt lingvister velkendte *substitutionsmetode* anvendt på spørgsmålet "viser", at forfatteren (og taleren) netop kun kan være rektor eller dennes substitut, pro-

rektor. Denne pragmatiske *constraint* fungerer osse som semantisk tvang i produktionen, kommunikationen og konsumtionen af teksten:

Det er rektor for Odense Universitet, der skriver (underskriver) kronikken, og dét er dominerende for interpretationen af *the social sense*, den sociale betydning, af teksten og dens *ques*, samt af *the individual meaning*, den individuelle mening.

Nu ligger der i vores teoretiske bestemmelse af begreberne netop en dialektik mellem *social sense* og *individual meaning*, som bl.a. implicerer, at dominansforholdet er et åbent og konkret historisk spørgsmål. Det betyder her, at selvom det kun er rektor eller dennes institutionelt lovformelige stedfortræder prorektor, der på dette sted og denne tid kan være kronikør og taler, så drager vi *ikke* heraf den konklusion, at så er kronikken eller talen personuafhængig eller person-invariabel. Vi drager heller ikke den konklusion, at de textdele, der lexico-syntaktisk "markeres" som individuelle momenter, som fx de citerede 'jeg'-eksempler, nødvendigvis er mindre socialt tvungne og mere individuelt "frie" end de lexico-syntaktisk "umarkerede" dele, som igen heller ikke nødvendigvis er mere socialt tvungne og mindre udtryk for *the individual meaning*.

Selv "overmarkeringen" i afsnit 20: *Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste*. er for en rimelig tolkning stadig knyttet sammen med, at det netop er rektor, der personligt mest er tilhænger.

D1 bestemmes først og fremmest som universitetets rektor, og Carl Th. Pedersen taler og skriver på Odense Universitets vegne. De nærmere **juridiske** constraints skal vi ikke her komme nærmere ind på.

Ud fra disse overvejelser er det rimeligt at betragte *Odense Universitet* og *universitetet* som inkluderet i D1 og således også i interpretationer af *vi/os*.

Som bekendt regnes der osse traditionelt lexico-syntaktisk med, at *vi* både eksklusivt kan være 1. person og inkludere 2. person (og sågar okkupere 3. person fx: *vi mennesker, vi levende skabninger, vi danskere, vi fynboer, vi universitetsfolk* etc., således at andre end de i situationen tilstedeværende personer mv subsumeres under D1-D2-positionerne.)

2.3: Hvem er D2?

En simpel kommunikationsanalyse vil pege på "Fyens Stiftstidendes kroniklæsere", men det vigtige er selvfølgelig at definere nærmere bestemmelser af denne inhomogene gruppe. I denne sammenhæng ser vi i første omgang på de bestemmelser som deixisanalysen fører til, dvs de personer og grupper, som forfatteren ved hjælp af textens indre og ydre organisering gør til D2.

De traditionelle lexico-syntaktiske midler er at definere personer, grupper mv som *du/ De/ I* i den aktuelle diskurs. I denne text bruges ingen af disse explicitte henvendelses-bestemmelser. Men der bruges nogle LS-3-former, som for en rimelig tolkning kan fungere som D2-bestemmelser, og vi vil her især pege på det sidste afsnit, som klarest kan tolkes som adressat-definition.

Det er iøvrigt som regel i begyndelsen og slutningen af tekster, at vi finder de konstituerende deixisbestemmelser, hvad der jo ikke er så mærkeligt ud fra en teori om, at deixisformerne sætter væsentlige rammer for den øvrige text.

I det sidste afsnit står der med vores understregning af D2-definerede enheder:

27: *Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!*

Går vi baglæns i teksten finder vi yderligere mulige D2-definitioner:

26: *Organisationerne må også sluge nogle kameler. De bliver nødt til at [...]
Jeg håber, organisationerne kan indse [...], må det også være i deres medlemmers interesse [...]*

Vi kan således danne denne liste af mulige D2-bestemmelser:

*universitetet
undervisningsministeren, -ministeriet
finansministeren, -ministeriet
organisationerne og deres medlemmer*

Det er her bl.a. bemærkelsesværdigt, at vi med rimelighed kan tolke **universitetet** som D2-defineret, når vi tidligere har tolket enheden som D1. Men det er netop en af textens retoriske maskier, at der leges kispus med orienteringen i D1-D2-definitionerne, og det er også det der så spilles på i overskriftens: *Lad os få et universitetsoprør*. Texten igennem skifter *vi* betydning, i og med at de rimelige tolkninger af D1 og D2 skifter referent:

Det er forskellige personer, grupper og institutioner der gennem de anvendte retoriske *ques* gøres til snart D1 snart D2 snart ekskluderet til en observatør D0, som retorisk tildeles en favorabel plads på den aktuelt positive side, snart til D3 når de skal kritiseres.

Retorikken organiserer lærere og studenter som D3 når studienævnene skal hænges ud, og som D1 når finansministeriet skal åles for dets mest hellige køer osv. Ja, selv *vi* gøres til D3:

24: *Hvad er omkostningerne for os ved et sådant eksperiment - vil de fleste formentligt spørge. [...] Nu bliver det lige pludselig et langt stykke hen ad vejen vores egen skyld, hvis tingene går skævt. Det ansvar må vi tage, hvis vi mener noget med den kritik, vi gennem årene har fremsat overfor systemet.*

Tiltalte gøres til omtalte, og omtalte gøres til tiltalte gennem textens organiseringer af de deictiske *ques*. Det er universitetet der taler som D1, det er universitetet der tiltales som D2 og det er universitetet der omtales som D3. Spørgsmålet er selvfølgelig: Hvem rammes og lader sig ramme af positioneringen som de respektive deictiske positioner, og hvem medinddrages i det store og nye og moderne *vi* som medskabere (og medunderskrivere) af det store og nye og bedre *friuniversitet*.

Det er historisk interessant, hvilke personer og grupper der primært søges indfanget i *vi*, nemlig ministre og organisationer, mens fx studerende og TAP'ere åbenbart anses for så magt-betydningsløse nu, at de uden videre kan subumeres også i det nye universitet. Henvisningen til andre tider bliver ovenikøbet indledningsvis gjort explicit: det er 20-året for studenteoprøret, uden

at det tilsyneladende bliver nødvendigt nu at appellere til de studerende. Definitionen af studentoprøret bliver i teksten fremstillet som "hvad der egentligt skete": Resultatet, som anføres ikke at være blevet beskrevet på tilsvarende vis som Stavnshåndbogens resultat, blev en **Styrelseslov**, der i studienævnene gav studenterne 50% af magten til skade for alle: "lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende."

Nedenstående fig. 3 illustrerer det dialektiske dominansforhold mellem D1 og D2, hvor vi betoner, at det er et historisk spørgsmål, om det i en given diskurs er alternativ 1 eller 2 der dominerer.

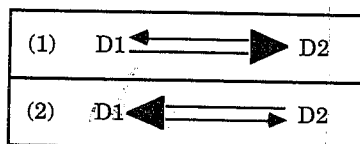

Fig. 3: Alternative dominansforhold mellem D1 og D2

I vores text og diskurs er der nok en tendens til at forskere, lærere og studenter som D2'ere er i alternativ 1-form, mens organisationer, UM og FM er i alternativ 2-form. Det modsvarer af en **byrokratimodel**, som teksten åbenbart bruger som semantisk ramme, og som definerer rektor som overordnet i universitetet og underordnet i forhold til ministerierne. Organisationerne er ikke klart defineret, men er dog dels defineret som ydre, dels som nogen der må tages alvorligt, omend deres medlemmer er identiske med rektors underordnede personale som ansatte. Derfor den dobbelte form: på den ene side de nødvendige respekt for en selvstændig magtfaktor, på den anden side appellen til den sunde fornuft i underordning.

Om denne tolkning er rigtig, er selvfølgelig et åbent spørgsmål, som vi ikke går yderligere ind i her. (Det forhold, at vi véd at Carl Th. Pedersen ikke genopstiller til rektorvalget om kort tid, kan vi inddrage som underbygning af vores tolkning: der er ikke den store grund til at appellere til universitetets personale og studerende, fordi de skal ikke bruges som vælgere. Derimod kan en kommende ex-rektor måske nok bruge den aura af at være hævet over disses interesser i "omgivelsernes" øjne; her kommer "de fynske læsere" måske ind i billedet som relevant D2.)

En implicit D2 er de fynske "læsere", der kan fungere som en art magtfaktor over for de (i første omgang fynske) politikere og øvrige magtfolk, der skal bruges til at være magt bag de stipulerede reformforslag over for ministrene mv. - *dem* i København.

2.4: MAN

'Man' er lexico-syntaktisk kendt som en elastik-kategori, der kan omfatte 1., 2. og/eller 3. person: 'Man' kan bruges som D1 med reference til den talende, som D2 med reference til den taltale og som D3 med reference til enhver.

'Man' sidestilles undertiden funktionelt med "agent-løse" formuleringer, såsom visse passiv-konstruktioner og "det er/der er"-konstruktioner. (Jvf. Frands Mortensens historisk værdifulde *Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen*, der jo som bekendt nåede langt ind og ud med påpegningen af agentivstrygninger.)

Eksempler:

- 04 Hvis man ser meget konkret på de problemer, der udløste studentoprøret ved Sorbonne i maj 1968, så var det forhold som det. at [...] [jeg ell. enhver?]
- 09 Her har man ikke nogen sikker målemetode. [jeg / "nogen"?]
- 11 Man har skabt et såkaldt tostrengt system. [lovgiverne?]
- 12 En lang række forhold udenfor styrelsesloven vanskeliggør imidlertid en rationel styring af forskning og undervisning. Det er vanskeligt at se, hvordan man kan løse dette problemkompleks med et snuptag. [Og så kommer det retoriske højdepunkt:] Lad os derfor i 20-året for studentoprøret lave et nyt oprør. Denne gang ikke blot et studentoprør, men et universitetsoprør. Lad os løsrive Odense Universitet fra det almindelige bureaukratiske system og lad os udråbe os som et friuniversitet.
- 13 Hvis man beslutter sig til at starte et friuniversitetsforsøg bør der [...] Man skal være enige om hvilke mål, man vil nå, og hvordan man vil afgøre, om man når målet. [...] Det må så vise sig [...]

Det som MAN skal være enige om er bl.a. adgangsbegrænsningen:

19. *Med de dystre perspektiver, OECD lige har oprullet for den danske økonomi, synes fri adgang til de videregående uddannelser ikke at være nogen farbar vej, når man på kort sigt - i hvert fald - kan se, at [...]*
20. *Det ville være mest logisk [med stopprøver] Desværre er det ikke nogen helt billig løsning.*
22. *Vi jagter formentligt her en af Finansministeriets mest helige køer, men det er nødvendigt, at den bliver slagtet, hvis man skal have et rimeligt forsøg.*

Her har vi en konfrontation af D1 vi og D2 Finansministeriet og så det "almindelige" man; er det D1 eller D2 der vurderer den almindelige rimelighed, eller ophæves D1-D2-modsætningen med et snuptag i enighed?

I afsnit 25 er det Finansministeriet, der er det MAN der

skal vise at man mener noget med det, når man i den senere tid har talt så meget om modernisering og decentralisering.

I afsnit 26 er organisationerne til gengæld ikke man men de:

De bliver nødt til at slække på nogle krav vedrørende løn- og ansættelsesvilkår [...] må det også være i deres medlemmers interesse, at man forsøger at finde frem til, hvordan et universitet kan fungere optimalt, og det kan man kun ved at eksperimentere.

Man må sige at rektor kan sit retoriske 'man'-kram, hvor han glider mellem at lade man bestemme som D1, D2 og D3, og hvor forskellige af hans domme om logisk og økonomisk rimelighed, nødvendighed og tvang, rationel styring osv lægges ind i en deis-karrusel, så man næsten helt kan glemme, at det er domme og logikker som står for det individuelle D1's egen regning, og ikke en regning vi andre nødvendigvis behøver at acceptere eller betale. Hermed hævder vi ikke at have fanget vores rektor i særlig eller abnorm manipulation, men blot at have blotlagt og omfunktioneret nogle såre almindelige retoriske ques, der fører "læseren-lytteren" ind i en semantisk tvang, der gør D1's individuelle menin-

ger og værdier til almene sociale betydninger og værdier, og således også til D2's meninger og værdier, netop uden at pådutte dem som sådanne.

2.5: D3 med videre

Med den opmærksomhed om de væsentlige person-deixis-forhold, som vi (og her mener vi vores D1-vi, hvad vi netop kan gøre fordi vi er mere end én forfatter) nu har etableret (og her mener vi hos D1 og D2), er det en enkel sag at analysere og tolke og kritisere textens øvrige træk med henblik på deres relationer til D1-D2-dialektikken og dermed bestemme dialektikken af social betydning og individuel mening.

Lad os tage et par eksempler:

- 21 *at universitetet kan få det nødvendige personale med de rigtige kvalifikationer* [nu kender vi dommeren og hans logikker]
- 26 *hvordan et universitet kan fungere optimalt*
- 08 *lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende*
- 14 *Ansvar for undervisningen og forskningen er en af de ting, der er gået tabt med den kollektive ledelse, som er en konsekvens af styrelsesloven*
- 16 *En fremragende underviser risikerer i en nedskæringssituation at blive afskediget, hvis han har prioriteret undervisningen så højt, at han ikke også kan fremlægge en solid publikationsliste. - Dette må ændres.*

Hvem er det dog der kunne finde på at afskedige en fremragende underviser, der oveni er en mand. Hvad er mon kriterierne for en fremragende underviser, er det mon her én der accepterer stopprøver eller én der ikke gør? Og hvorfor skal det ændres, at der kræves en solid publikationsliste af forskere, der er ansat til bl.a. at publicere, mon ikke snarere det er kriterierne for solid der evt. skal ændres?

- 04 *auditorierne var forældede og for små. [...] Lærerkrafterne var for få og ofte for dårlige. Undervisningsformen var for-*

ældet, og de studerende havde ingen indflydelse på deres egen situation.

Hvem kan dog gå ind for noget, der er *for* ringe etc, ja, det afhænger vel af hvem der bestemmer definitionen og applikationen af *for* ringe etc. Hvis det er den samme dommer og semantik, som ser fri adgang som for uforenelig med perspektiverne for den danske økonomi, men til gengæld ser stopprøver som det mest logiske, selvom det *desværre ikke er nogen helt billig løsning*, ja, så kan det godt være, at vi vil være meget indstillet på at bryde den semantiske tvang, der ligger i den slags påstande, ved at få dem præciseret og konkretiseret. Men det er jo da, ikke sandt, svært at gå imod det gode og ind for det onde. Men netop derfor gælder det bl.a. om at bryde den semantiske tvang, som forfatteren lægger ind med retoriske *ques*, og det mener vi, helt personligt, at man kan gøre ved systematisk at spørge til de virkelige referenter for ytringsenhederne og ikke blot acceptere ytringsenhedernes semantiske og lexico-syntaktiske orden. (Iøvrigt kan vi godt gå ind for et demokratisk friuniversitet.)

00: Konklusion

En sprogteori, hvori *semantisk tvang*, *social betydning* og *individuel mening* og *deixis* er nøglekategorier, har implikationer for andre fag end lingvistik. Kort sagt for alle humanistiske og samfundsvidenskabelige discipliner. Vi kan også udtrykke det på den måde, at ud fra vores definition af semantik bliver semantiske problematikker snarere et *transdisciplinært* område end et specielt felt inden for lingvistikken. Det betyder imidlertid ikke, at de enkelte discipliner mister deres genstandsområder, men snarere at intensjonsdybden og intensjonsbredden forøges. Semantiske teorier som arbejder ud fra *de-contextualiserede* modeller giver ringe støtte fx til psykiatere og psykologer, der både teoretisk og praktisk er i bekneb for frugtbare sprogteorier. Derimod har sprogteorier med en *deixisbaseret semantik*, som samtidig tager udgangspunkt i de kernemodsætninger som konstituerer hverdagen for alle og enhver, væsentlige implikationer for disse fags praktiske og teoretiske udviklinger. Sådanne udviklinger og transdisciplinære samarbejder finder imidlertid også sted både nationalt og internationalt.

Bibliografi:

- Bang, J. Chr. 1987: *Deixis analysis. A dialectical method applied to Isac Dinesen / Karen Blixen, "Peter & Rosa"*. Odense Universitet.
- Bang, J. Chr. & J. Døør 1987: *Målenes Mål. - Nogle teoretiske overvejelser over udforskningen af danske sprog*, IN Ringgaard (ed), 1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Bang, J. Chr., J. Døør & H. Perridon 1985: *Sprogteori. - To essays om samtaleanalyse*. Odense Universitet.
- Crystal, D. 1985: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford.
- Døør, J. & J. Chr. Bang 1986: *Sprogteori II. - To essays om børnesprog og lingvistiske modeller*. Odense Universitet.
- Hurford, J.R. & B. Heasley 1983: *Semantics: a coursebook*. Cambridge.
- Leech, G. 1983: *Principles of Pragmatics*. London.
- Lyons, J. 1977: *Semantics*. (2 vols) Cambridge.
- Mortensen, F. 1972: *22.00 Radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen*. GMT: Grenå.

Bilag:

"FYENS STIFTSTIDENDES KRONIK 1. OKTOBER 1988

Lad os få et universitetsoprør

Jeg kaster en handske i oprørets ånd. Gør Odense Universitet til et friuniversitet, skriver rektor CARL TH. PEDERSEN. Ansvar for undervisning og forskning skal gives tilbage til den enkelte forsker, lærer og studerende

- [1] Det er i år 200-året for Stavnsbåndets ophævelse og 20-året for studenteroprøret.
- [2] I forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet i foråret udgav lektor Ingrid Markussen ved Danmarks Lærerhøjskole en bog med titlen: *Visdommens Lænker, studier i enevældens skolereform fra Reventlow til skolelov*. Bogen handler om den indflydelse, begivenhederne omkring Stavnsbåndets ophævelse havde på landbobefolkningens skolegang, og om skolens undervisning og dens lærerkræfters kvalifikationer.
- [3] En tilsvarende bog er ikke skrevet om studenteroprørets betydning for universitetsbefolkningen. Lad os derfor se lidt nærmere på, hvad der egentlig skete i 1968.
- [4] Det var en kompleks situation med mange politiske og ideologiske momenter, der førte til studenteroprøret. Hvis man ser meget konkret på de problemer, der udløste studenteroprøret ved Sorbonne i maj 1968, så var det forhold som det, at det gamle hæderkronede universitet under presset fra et stigende antal studenter bød disse helt uacceptable arbejdsforhold. De fysiske forhold for studierne var uantagelige, auditorierne var forældede og for små. Ofte måtte de studerende stå langt ud på gangene til forelæsningerne. Lærerkræfterne var for få og ofte for dårlige. Undervisningsformen var forældet, og de studerende havde ingen indflydelse på deres egen situation. Det var disse forhold, der førte til den konfrontation, der i maj 1968 som en steppebrand bredte sig fra Sorbonne til hele den vestlige verden.
- [5] Branden nåede også Danmark, men i overensstemmelse med den blide danske nationalkarakter kom det ikke her til voldsommere konfrontationer. Branden var blevet til en hyggelig knitrende ild.
- [6] Begivenhederne førte alligevel til, at de videregående uddannelsesinstitutioner i 1970 fik deres første styrelseslov. Danmark fik verdens nok mest vidtgående og demokratiske styrelseslov, selv om de begivenheder, der førte til den, ikke var særlige voldsomme.
- [7] Oprettelse af studienævn var den centrale nydannelse indenfor undervisningen med lovens indførelse. Studienævne er organer, som består af 50% studerende og 50% lærere. De skulle være det sted, hvor nye tanker vedrørende

undervisningen fødtes. Det skulle være disse organer, der kritisk holdt øje med undervisningens omfang og kvalitet. Det var studienævne, der skulle råbe vagt i gevær, hvis de studerende ikke kunne følge med, hvis studietiden blev for lang, eller for mange faldt fra i løbet af studiet. Til at varetage disse vigtige områder blev der oprettet to typer af studienævn: Faglige studienævn, der kun omfatter et enkelt fag som f.eks. spansk, fysik, fysiologi, samt centralstudienævn for større områder som f.eks. det humanistiske centralstudienævn.

[8] Jeg vil tillade mig den påstand, at studienævne i det store og hele har svigtet på disse centrale områder og spillet fallit! Det er nok ikke alene studienævnenes egen skyld - men de har haft en stor del af skylden. De har brugt megen af deres tid på lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende. De har ofte været lammede, fordi de på grund af deres sammensætning ikke har kunnet beslutte noget, eller de har ikke kunnet blive beslutningsdygtige, fordi medlemmerne ikke mødte op.

[9] I år i 20-året for studenteroprøret har der været en større diskussion i pressen om gennemførelsestider og studiefrafald. Det er to størrelser, der let kan måles på en rimelig sikker måde. Det er straks langt mere usikkert at diskutere, om undervisningen er relevant og af en rimelig kvalitet. Her har man ikke nogen sikker målemetode.

[10] En rapport udsendt af det faglige landsudvalg for naturvidenskaberne viser, at for de naturvidenskabelige studier gennemfører 30-40% af de studerende, og den gennemsnitlige studietid er 8-10 år med en stigende tendens. Der er endda relativt mange kandidater, der har været 10-12 år eller længere om studiet. Dette er fuldstændig uacceptabelt, og studienævne burde for længst have prioriteret løsningen af disse problemer som deres fornemste opgaver.

[11] Jeg nævnte, at det kun delvis var studienævnenes egen skyld, at de var kuldsejlet. Der er i styrelsesloven indbygget kimen til, at det skal gå galt. Man har skabt et såkaldt tostrengt system. Studienævne tager sig af tilrettelæggelsen af studierne, og fakultetsrådet tager sig af den økonomiske side. Der er intet råd til at tage sig af divergenser mellem to organer. Det kræver ikke megen fantasi at indse, at et sådant system vanskeligt kan fungere optimalt.

[12] En lang række forhold udenfor styrelsesloven vanskeliggør imidlertid en rationel styring af forskning og undervisning. Det er vanskeligt at se, hvordan man kan løse dette problemkompleks med et snuptag. Lad os derfor i 20-året for studenteroprøret lave et nyt oprør. Denne gang ikke blot et studenteroprør, men et universitetsoprør. Lad os løsrive Odense Universitet fra det almindelige bureaukratiske system og lad os udråbe os som et *friuniversitet* (navnet er selvfølgelig hentet fra frikommuneforsøget). Lad os så se, om vi kan få det hele til at fungere bedre, når vi ikke hele tiden bliver slået af banen ved indgreb udefra. Måske bliver det kun et tankeeksperiment, men lad os prøve, det er en del af universitetets virksomhed at udføre eksperimenter.

[13] Der har været delte meninger om, hvor succesfyldt frikommuneeksperimentet har været. Efter min mening gjorde man en fejl, da man igangsatte

dette. Man skulle fra begyndelsen klart have defineret forsøgsbetingelserne, men man besluttede i stedet, at kommunerne hen ad vejen skulle have deres forsøg godkendt. Hvis man beslutter sig til at starte et *friuniversitetsforsøg*, bør der ved forsøgets start ligge en klar projektbeskrivelse. Man skal være enige om hvilke mål, man vil nå, og hvordan man vil afgøre, om man når målet. De tidligere nævnte gennemførelsestider og gennemførelsesprocenter vil være udmærkede størrelser til at måle et sådant eksperiment. Der skal indgås en kontrakt mellem universitet og ministeriet. Denne skal give universitetet frihed til indenfor projektbeskrivelsen at handle uden indblanding i en periode på f.eks. 6 år, derefter skal eksperimentet evalueres, og det må så vise sig, om nogen af de erfaringer, der er indhøstet, kan danne grundlag for permanente ordninger.

[14] Ansvar for undervisningen og forskningen er en af de ting, der er gået tabt med den kollektive ledelse, som er en konsekvens af styrelsesloven. Det er diffust blevet fordelt over en række styrende organer: institutråd, studienævn og fakultetsråd, hvilket populært sagt har resulteret i, at der er blevet 1% ansvar til hver. For at effektivisere undervisningen må den enkelte lærer i langt højere grad gøres ansvarlig for sin undervisning og forskning. Institutet i institutbestyrerens person skal være ansvarlig for instituttets undervisning.

[15] Den ansvarlighed, der må kræves af underviseren, må også kræves af de studerende. De må i langt højere grad forpligte sig til at følge undervisningen, aflevere opgaver og rapporter etc. Hvis de studerende ikke opfylder visse minimumskrav til deltagelse i undervisningen, må der eksistere muligheder for at bortvise dem fra studiet.

[16] Det har altid været fortjenstfuldt at drive forskning, men aldrig at anvende sin tid på undervisning. En fremragende underviser risikerer i en nedskæringssituation at blive afskediget, hvis han har prioriteret undervisningen så højt, at han ikke også kan fremlægge en solid publikationsliste. - Dette må ændres.

[17] For at skabe et levende og aktivt universitet er det vigtigt, at man kan udvikle nye uddannelses tilbud, uden at man bagefter skal igennem en lang række af høringer i mere eller mindre relevante udvalg, som måske kan have synspunkter i sagen, som er udsprunget af helt andre interesser.

[18] De lange studietider og de lave gennemførelsesprocenter skyldes også andre forhold end lige selve studiernes tilrettelæggelse. De studerendes dårlige økonomiske forhold har været en stærkt medvirkende faktor, men dens indflydelse skulle forhåbentlig være blevet stærkt formindsket med den nye SU-reform.

[19] En anden faktor, der spiller ind, er egnetheden af de studerende, der optages på universitetet. Her springer vi lige ind i et andet af eftersommerens store diskussionsemner - adgangsbegrænsningen og det store antal afviste ved de videregående uddannelser. Den tidligere rektor for Roskilde Universitetscenter og tidligere boligminister, Erling Olsen, udtalte for nylig ved Danske

Studerendes Fællesråds 25-års jubilæum: "I løbet af 5-10 år har vi fri adgang til alle uddannelser, men ingen ret til arbejde bagefter. De studerende får lov at uddanne sig og udvikle sig personligt og menneskeligt, men de mister de gamle privilegier". Dette er efter min mening et uholdbart synspunkt. En sådan udvikling vil give en lang række af kandidater, der er frustrerede over ikke at kunne få lov at anvende deres eksamen. Med de dystre perspektiver, OECD lige har oprullet for den danske økonomi, synes fri adgang til de videregående uddannelser ikke at være nogen farbar vej, når man på kort sigt - i hvert fald - kan se, at det må betyde noget i retning af en fordobling af aktiviteten.

[20] På den anden side er det helt klart, at det nuværende adgangssystem ikke sikrer, at man får de bedste studerende ind til de rigtige uddannelser - hvordan sikrer man sig det? Jeg har ikke nogen entydig løsning, men det ville da være helt oplagt i et *friuniversitetsforsøg* også at eksperimentere med nye adgangskriterier. Der kunne nævnes interviews, adgangsprøver og stopprøver. Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste. Det ville være mest logisk at lade de studerende prøve kræfter med det område, hvor de senere skulle fortsætte. Desværre er det ikke nogen helt billig løsning.

[21] For de forskellige delprojekter i et sådant universitetseksperiment skal lykkes, er det nødvendigt, at en række regler, der regulerer universitetets hverdag, smidiggøres. En første betingelse for, at forsøget kan komme i gang, er, at universitetet kan få det nødvendige personale med de rigtige kvalifikationer, hvad det ikke i øjeblikket kan. Det hindres i dag af et stift ansættelses- og lønningssystem. Universitetet må have mulighed for at give relevante løntillæg både ved ansættelsen og senere til belønning og fastholdelse af allerede ansatte. Det vil formentlig også i langt højere grad være hensigtsmæssigt at anvende åremålsansættelse.

[22] Det gælder i alle livets forhold, at skal et tiltag have succes, må økonomien være i orden. Her adskiller et *friuniversitetseksperiment* sig ikke fra dagligdagen. I det nuværende system får universitetet den 1. januar en finanslovbevilling. Man får så i løbet af året en lang række ekstra bevillinger. Alle disse penge skal i princippet være brugt, inden finansåret er omme. Det er et meget stift system, der ofte hindrer en rationel udnyttelse af ressourcerne, specielt lønmidlerne. Det er derfor tvingende nødvendigt for et *friuniversitet*, at man har oversigt over den totale bevilling ved finansårets begyndelse, og der må være rimelig frie muligheder for i årets løb at konvertere fra drift til løn og omvendt, ligesom begge bevillingstyper må kunne overføres fra det ene finansår til det andet. Vi jagter formentlig her en af Finansministeriets mest hellige køer, men det er nødvendigt, at den bliver slagtet, hvis man skal have et rimeligt forsøg.

[23] Vi har gennem et *friuniversitet* mulighed for at være med til at præge det 21. århundredes universitet i Danmark, således at vi får en bedre undervisning, bedre tidssvarende uddannelser og en forskning af international standard, samt en bedre udnyttelse af ressourcerne og de ansattes tid til gavn for

alle.

[24] Hvad er omkostningerne for os ved et sådant eksperiment - vil de fleste formentlig spørge. Vi påtager os et nyt ansvar, vi ikke tidligere har haft. Vi har tidligere, når tingene gik skævt, når organisationen var dårlig og timingen i uorden, kunnet kaste skylden på Direktoratet for de Videregående Uddannelser eller undervisningsministeren. Nu bliver det lige pludselig et langt stykke hen ad vejen vores egen skyld, hvis tingene går skævt. Det ansvar må vi tage, hvis vi mener noget med den kritik, vi gennem årene har fremsat overfor systemet.

[25] Ministeriet - og her tænker jeg ikke blot på Undervisningsministeriet, men i højere grad på Finansministeriet - skal vise, at man mener noget med det, når man i den senere tid har talt så meget om modernisering og decentralisering. Det er ikke tilstrækkeligt, at man er villig til at give slip på nogle hjørner hist og her. Hvis et sådant forsøg skal have nogen værdi og føre til resultater, man kan bygge på, og være attraktivt for universitetet, må forsøget være stort anlagt og mindst omfatte de problemkomplekser, jeg her har berørt.

[26] Organisationerne må også sluge nogle kameler. De bliver nødt til at slække på nogle krav vedrørende løn- og ansættelsesvilkår, dog således, at de krav, der er i den nugældende overenskomst, bliver minimumkrav. Jeg håber, organisationerne kan indse, at selv om de principielt har været modstandere af sådanne separate løsninger, må det også være i deres medlemmers interesse, at man forsøger at finde frem til, hvordan et universitet kan fungere optimalt, og det kan man kun ved at eksperimentere.

[27] Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!"

MELLEM MORA OG MORFOLOGI: NYT OM STØDET I MODERNE RIGSDANSK

Af Hans Basbøll [11]

"Det er som om der ved stødet er noget lokkende, som om forskeren, blot han trænger dybt nok ned i emnet, får lovning på at kunne forstå og (bort)forklare stødet [...] Dansk ville i sandhed være et kedeligere sprog uden stødet" (Heger 1980: 78).

MORA-ANALYSEN

Som jeg nævnte i mit foredrag ved dette mødes forgænger (Basbøll 1986: 32) har jeg efter Basbøll 1985 "gennemført en ny, mere teoretisk orienteret, analyse af stødet, med udgangspunkt i Larry Hymans teori om "fonologisk vægt" (Hyman 1985)". I dette indlæg tager jeg udgangspunkt i den nævnte analyse der netop nu er færdigtrykt (Basbøll 1988).

Afgørende for denne analyse er det klassiske (og senere "Pragerske") begreb "mora", her forstået som et mål for stavelsesvægt: danske stavelser kan være enten lette (= monomoriske) eller tunge (= bimoriske); fx er stavelser med fonologisk langvokal (fx *pæn*, 1. stavelse i *sofa*) tunge, og tryksvage stavelser (fx 2. stavelse i *sofa*) lette. Principperne for stavelsesvægt er delvis sprogspecifikke og derved typologisk interessante: fx har oldnordisk (som latin og i øvrigt også fx finsk) tillige overtunge (= trimoriske) stavelser, og i de fleste moderne nordiske sprog er alle trykstærke stavelser tunge (som også i fx italiensk). Dansk adskiller sig fra alle de øvrige nævnte sprog ved at obstruenter ikke kan medvirke til at gøre stavelsen tung. Således er fx dansk *kæt* en let stavelse, men svensk og norsk *katt* en tung stavelse; tilsvarende er 1. stavelse i den